

Kulturne najdbe kontrolnega izkopavanja v Potočki zijalki

Mitja BRODAR

Izvleček

Vse kosti, vzorci plasti in vzorci oglja iz Potočke zijalke so bili med vojno uničeni. Izvedena je bila skupna akcija ljubljanske in dunajske Univerze, da bi dobili nove kosti, preverili stratigrafijo in lahko izvedli absolutno datacijo takratne poselitve. V sondi, ki je bila ob vzhodni steni precej daleč od prvotnih izkopavanj, so bila najdena tri orodja. Avtor predstavlja fragment kamenega artefakta in fragmenta dveh koščenih konic.

V drugem delu primerja še zbirki koščenih konic iz Potočke zijalke in jame Istállóskő na Madžarskem.

Izkopavanja v Potočki zijalki spadajo že v zgodovino paleolitskega raziskovanja. V letu 1998 je bila že sedemdeseta obletnica odkritja. Neštivilne nove postaje so pripomogle, da je zdaj kulturni razvoj mnogo boljše poznan. Tudi pogledi na potek in razne pojave v ledeni dobi so se spremenili. Popolnoma novo je ugotavljanje absolutne starosti plasti oziroma najdb v njih. V času raziskovanja Potočke zijalke je bilo mogoče iz oglja ugotoviti le rastlinsko vrsto. Najbrž zato, ker je bilo oglja veliko, so bili vzeti vzorci obilni. Spominjam se dobrih 20 cm dolgega kosa veje, debele kakor takrat moja otroška roka. Tudi vzorcev plasti je bilo veliko, še posebej veliko pa je bilo kosti jamskega medveda. Od vsega ni po vojni ostalo ničesar. Vzorci plasti bi bili še uporabni, za vzorce oglja pa je treba povedati, da je bilo oglje shranjeno v kartonskih škatlah in bi tudi, če bi ostalo, za določanje starosti zdaj ne bilo več uporabno.

O jamskem medvedu se je že veliko razpravljalo. Toda paleontolog G. Rabeder je z novimi vidiki začel ponovno proučevati kosti jamskega medveda iz številnih avstrijskih najdišč. Ker gre za stare najdbe, je v več jamah tudi kopal, da bi preveril stratigrafijo in najdene kosti tudi absolutno datiral. V ta projekt je želel vključiti tudi Potočko zijalko,

Abstract

All of the bones, soil samples, and charcoal samples from Potočka zijalka were destroyed during the war. A joint program of the universities of Ljubljana and Vienna was undertaken to acquire new bones, check the stratigraphy, and perform absolute dating of the settlement strata. Three tools were found in the trench, which was located along the eastern wall fairly far from the original excavations. The author presents a fragment of a stone artifact and fragments of two bone points.

The second part of the article compares the collections of bone points from Potočka zijalka and Istállóskő Cave in Hungary.

da bi prišel do novih kosti jamskega medveda in po možnosti tudi do oglja. Tako je prišlo do skupne akcije, v kateri sta sodelovala Oddelek za geologijo Naravoslovno-tehniške fakultete Univerze v Ljubljani in Institut für Paläontologie der Universität Wien. Kontrolno izkopavanje sta izvedla dr. V. Pohar in dr. G. Rabeder v treh zaporednih letih 1997-1999. Dogovorjeno je bilo, da bom pri objavi rezultatov sodeloval, če bodo prišli na dan poleg kosti tudi kulturni ostanki. Ker je šlo le za manjši sondažni izkop 2 x 2 metra na prostoru ob vzhodni steni jame, ki je precej oddaljen od glavnega najdišča, je bilo malo verjetno, da bi se to zgodilo. In vendar se je. V sondi sta bili odkriti dve koščeni konici in drobec kamenega artefakta. Razen tega je prišlo še do nepričakovane najdbe. Pri izkopavanju S. Brodarja so izkopani material stresali pred vhodom, da je padal po pobočju v dolino. Na tem pobočju, ki je že dolgo poraščeno, je udeleženec sondažne akcije Matija Križnar nekaj metrov pod zgornjim robom našel na površini kos sileksa. Označimo ga lahko le kot razbitino, saj ne gre za namerni odbitek.

Ta najdba je vzpodbudila novo podrobnejše iskanje. Na pobočju pred jamo je Matija Križnar našel še 12 sileksov, ki so razen enega vsi tem-

nosivi do črni roženci. Med njimi je 5 deloma fragmentiranih odbitkov. Na eni razbitini je na robu videti sledove udarcev. V jami ob zahodni steni pred profilom S. Brodarja je našel 4 črne rožence. Eden je prelomljen odbitek, na drugem je videti sled prejšnjega odbitka. Po jami je nabral še 15 le nekaj milimetrov velikih drobcev črnih rožencev. Znano je, da so liditi, kakor jih navadno imenujemo, med kamenim orodjem Potočke zijalke najbolj pogosti.

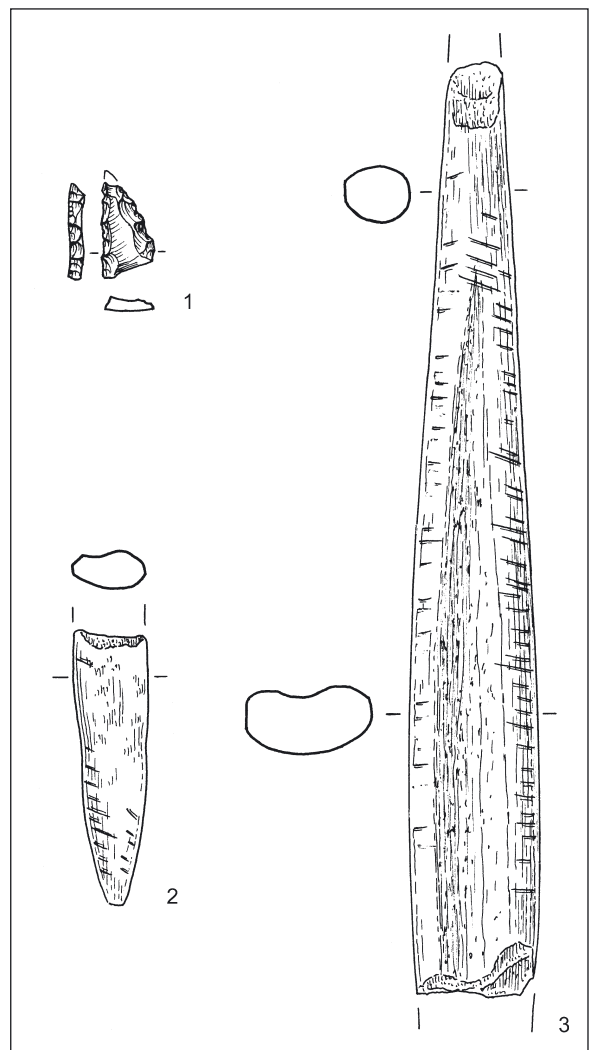
Važnejši je drobec lidita, ki je bil odkrit v sondi, kajti tokrat gre za pravi artefakt (*sl. I: 1*). Odkriti košček, ki je le 12 mm dolg, je odlomljeni terminalni del večjega artefakta. V tem primeru gre nedvomno za klinast odbitek. Ventralna stran je gladka in nekoliko valovita. Na dorzalni strani je negativ prejšnjega odbitka. Njegov rob je nekoliko v desno potisnjen dorzalni greben. Terminalni zaključek je koničast, zdi pa se, da je bil 1-2 mm daljši in da je ostra konica odlomljena. Na desnem robu sta le dve retušici. Pač pa je retuširan levi rob po celi dolžini in se je po vsej verjetnosti retuša nadaljevala na zdaj manjkajoči del. Retuša sicer ni taka, kot je pozneje v gravettieniu, vendar je vertikalna in je narejen hrbet. Odlomek je žal premajhen, da bi mogli ugotoviti, za katero varianto orodja s hrbtom gre.

Od obeh koščeni najdb je bil prvi odkrit 3,5 cm dolg bazalni fragment koščene konice (*sl. I: 2*). Po enaki obliki in velikosti bazalnih delov drugih konic lahko domnevamo, da je bila nepoškodovana dolga od 8 do 10 centimetrov. Prelom je star in ni oglajen. Prerez na mestu preloma je skoraj pravilna elipsa. Nekoliko je sploščena le na notranjem delu kosti, kjer je spongioza vsa odstranjena in se vidijo le še njeni sledovi. Konica je sicer lepo oglajena, ostali so pa še sledovi oblikovanja s sileksom. Bazalni zaključek je nekoliko šiljast, gledano od strani pa neznatno sploščen. Površina je gladka, ni pa spolirana.

Tudi druga konica je fragmentarna, le da je ohranjeni del mnogo večji (*sl. I: 3*). Odlomljeni sta konica in baza. Po primerjavi z drugimi konicami lahko sklepamo, da je bil odlomljeni terminalni del dolg 3-4 centimetre. Bazalni odlomek je bil krajši, najbrž ne veliko več kot 1 centimeter. Ohranjeni srednji del je dolg 12,3 centimetra. Nepoškodovana konica je bila dolga okrog 17 centimetrov, kar je precej nad povprečjem. Oba preloma sta stara in nista oglajena. Vidna je začetna obdelava s sileksom. Površina je gladka, ni pa spolirana. Spongioza je odstranjena. Vidni so še njeni sledovi v konkavnem delu sicer eliptičnega prereza. Skoraj ena tretjina koščeni konic iz Potočke zijalke ima na enem robu ali na obeh robovih vrezane kratke

črtice in mednje spada tudi obravnavana konica. Vrsta vrezanih črtic je na levem robu pomaknjena na ventralno stran. Tudi na dorzalni površini je precej kratkih vrezov, ki pa niso povezani. To sliko moti deloma najedkana površina in razni naravno nastali odtisi.

Kar zadeva kulturne ostanke morda preseneti ugotovitev, da imamo na kamenem artefaktu narejen hrbet. V obdelavi kamenega orodja iz Potočke zijalke o orodjih s hrbtom ni govora. Obravnavane so zajede in opozorjeno je na tendenco k izdelavi hrbta (S. Brodar, M. Brodar 1983, 115). Ob številnih obdelanih klinah, raznih tipičnih praskalih, vbadalih in drugem ostanejo nekatere podrobnosti in mimogrede izrečene pripombe morda neopažene. Za mikrolitsko klinico št. 49 (S. Brodar, M. Brodar 1983, t. 2) je rečeno: "... vertikalna retuša v

Sl. I: Potočka zijalka. Fragment kamenega artefakta in fragmenta dveh koščeni konic iz kontrolne sonde. M. = 1:1.
Abb. I: Potočka zijalka. Steinartefaktfragment und zwei Knochenspitzenfragmente aus dem Kontrollschnitt. M. = 1:1.

srednji tretjini ... O pravem gravetiranju gotovo še ne more biti govora, toda tendenco v tej smeri bi tukaj mogli videti." V obdelavi Potočke zijalke smo izrobo, ki so nekakšne polovične zajede, omenili kar v poglavju o zajedah. Od treh takih primerkov omenimo izrobljen odbitek št. 540 (S. Brodar, M. Brodar 1983, t. 5), na katerem je retuša "... skoro vertikalna". Če upoštevamo navedena primera, potem novi artefakt z nakazanim hrptom ni tako presenetljiv.

Potočka zijalka je velika jama in sedimentacijski pogoji niso povsod enaki. Pri vhodu prevladujejo grušči, medtem ko ob zadnji steni prevladujejo ilovice. V vhodnem delu je tako velika razlika med levim in desnim delom jame, da so sedimenti obravnavani ločeno (S. Brodar, M. Brodar 1983, 23 in 68). Ob zahodni steni so nastale debele plasti, ki so se proti vzhodni steni - vsaj na prostoru, kjer je bilo izkopavanje - izklinjale, tako da so bile pleistocenske plasti precej tanke. Ker je ob vzhodni steni sredi poletja na več mestih našel zamrznjene sedimente je S. Brodar domneval, da je ob vzhodni steni v določenih pogojih ležal led, ki naj bi pri premikanju proti vhodu odnašal tudi plasti in jih morda mešal. V Potočki zijalki pri izkopavanju ob zahodni steni ni bilo opaziti krioturbarcije. Takrat seveda ta še ni bila znana in na te pojave niso pazili. Toda to bi se videlo posredno. Kmalu po Potočki zijalki, še pred poznavanjem krioturbarcije, je S. Brodar izkopaval Mornovo zijalko. Na narisanih profilih in v opisih plasti v zapisniku se vidi skrb, da bi bilo vse kar najbolj natančno. Toda zmešnjava je očitna. Število plasti se menja od profila do profila, v glavnem so štiri, v nekaterih profilih pa tudi sedem. Plasti se pojavljajo in izginjajo. Iz opisov se plasti ne da slediti od profila do profila. Vrsta registriranih in opisanih plasti ni nastala pri procesu odlaganja, ampak šele s krioturbarbnim mešanjem. Vsega tega v Potočki zijalki ni. Plasti ležijo konkordantno ena na drugi in se nadaljujejo na vsem odkopanem prostoru, kar je gotovo zadosten argument za trditev, da v Potočki zijalki ob zahodni steni ni bilo krioturbarcije. Kontrolna sonda je ob vzhodni steni že na skoraj ravnem srednjem delu jame precej daleč od vhoda. Kakor je bilo pričakovati, so plasti drugačne, kakor so ob zahodni steni. Zanimivo pa je dejstvo, da večja konica ni ležala vodoravno ali le malo nagnjena, ampak je stala v sedimentu pokonci. Taka lega kaže na premikanje sedimentov in danes lahko mislimo na soliflukcijo. S tem v zvezi je vredno omeniti, da so že pri izkopavanju ugotovili, da ognjišče B/16 ni več v primarni legi (S. Brodar, M. Brodar 1983, 72). Najdeni predmeti so bil v različnih globinah. Med obema koščenicama je bilo 20 cen-

timetrov razlike. Precej pod njima je bil drobec kamenega artefakta. Mislimo, da v dani situaciji tega ne smemo stratigrafsko tolmačiti. Upajmo, da bodo drugi aspekti raziskovanja razjasnili, kaj se je s plastmi dogajalo in kako.

Znano je, da velja Potočka zijalka kot najdišče z največjim številom odkritih koščenih konic. Kontrolno izkopavanje je to število spet povečalo.

Ob tem se moramo nekoliko pomuditi ob pred kratkim izišli knjigi "*Ob zori časov*" (Turk, Stele 1997). V uvodnih stavkih (5) najprej preseneti trditev, da slovi Potočka zijalka "... predvsem zaradi najstarejše šivanke". Odkriti prototip šivanke je imenitna in enkratna najdba, toda Potočka zijalka slovi iz drugih razlogov. Tudi navedba (50) "druga polovica zadnje poledenitve" ni točna, saj je bila obiskovana pred drugo polovico zadnje poledenitve. Toda to le mimogrede, saj nas mnogo bolj začudi nekaj drugega.

V omenjeni knjigi, ki jo sestavljajo v glavnem res lepe slike, je Potočki zijalki odmerjeno 32 vrstic besedila. Množice najdb, podatkov, ugotovitev in razen tega še vrste odprtih problemov v tako kratkem besedilu sploh ni mogoče navesti. Kot primer navedimo le, da niso omenjene z vrezanimi črticami, krožnicami in spiralami okrašene koščene konice, ki predstavljajo začetek umetnostnega izražanja. Ob takem pomanjkanju prostora se je avtorju besedila I. Turku zdelo umestno napisati: "Posebnost najdišča je veliko število najdb koščenih orodij (133 kosov), po katerih je Potočka zijalka na drugem mestu v Evropi (na prvem je jama Istállóskő na Madžarskem)." Hujše od izgube dveh vrstic je to, da trditev ni resnična.

Ob koncu članka o raziskovanju jame Istállóskő (Vértes 1955, 129) navede avtor razmerja med koščenim in kamenim orodjem za spodnjo in za zgornjo plast. Število koščenega orodja iz spodnje plasti je 114 in iz zgornje 29. Če obe številki seštejemo, dobimo skupno število 143, ki je večje od 133, kolikor je navedel I. Turk za Potočko zijalko. Na podlagi take primerjave bi bila Potočka zijalka res šele na drugem mestu. Toda to velja le za tistega, ki podatkov ni pogledal dovolj natančno in razen tega tudi ne pozna obeh zbirk. Na isti strani (129) navaja L. Vértes tudi specifikacijo najdb. Podrobno analizo lahko pustimo ob strani. Dovolj je, če omenimo, da šteje L. Vértes kot koščeno orodje tudi kosti z luknjami. Če to storimo tudi za Potočko zijalko, ostane število najdb iz jame Istállóskő takoj precej zadaj.

Razna šilca in druge bolj ali manj obdelane kosti spadajo v tako imenovano spremljevalno industrijo. V veliki večini gre za tipološko neoprijemljive predmete, ki večjega kulturnega vpliva

nimajo, saj niso tipični za neko določeno kulturo. Za kulturno pripadnost so pomembne koščene konice. V primerjavah se zato navadno upošteva le njihovo število.

Po zaključenih izkopavanjih je S. Brodar (1938, 156) navedel, da je bilo odkritih skupno 136 koščenih konic. V monografski obdelavi (S. Brodar, M. Brodar 1983, 103) smo izločili tiste, ki jih zdaj štejemo za protolitske primerke, šilca in prototip šivanke. Ker smo ugotovili, da dva odlomka spadata skupaj, smo ju upoštevali le kot eno konico. Pozneje je prišla na dan konica iz zapuščine J. Grossa in dodati je treba še obe konici, ki smo ju zgoraj obravnavali. Po vseh teh popravkih imamo iz Potočke zijalke skupno 130 koščenih konic. V tej številki ni upoštevan odlomek koščene konice, ki je ostal v držaju (S. Brodar, M. Brodar 1983, 105 in sl. 56) in je bil s kostmi vred uničen.

Če v zbirki iz jame Istállóskő odštejemo predmete spremljevalne industrije, dobimo število 122 kot skupno število vseh koščenih konic. Že ta številka je manjša od 130 iz Potočke zijalke. Velik del te številke odpade na postavko za spodnjo plast, ki jo navaja L. Vértes kot: "Kleinere nicht bezeichnende Knochengerätbruchstücke 47". Številka pove, da je tega drobiža več kot eno tretjino vseh koščenih konic. V Potočki zijalki sta dve konici razpadli (S. Brodar, M. Brodar 1983, 103). Podatkov, na koliko koščkov sta razpadli, ni. Nikoli ni bilo govora o poskusu, da bi konici spet zlepili, torej je moralo biti teh koščkov veliko. Verjetno so bili shranjeni v kakšni škatlici in z vsem drugim uničeni. Ko

sem (že po smrti L. Vértesa) pri pregledovanju zbirke iz jame Istállóskő v Narodnem muzeju v Budimpešti hotel videti njihove koščke, mi je g. V. Dobosi rekla, da jih nimajo. Kako so izginili, ni vedela. Sklepamo lahko, da se to ne bi zgodilo, če bi šlo za razpoznavne fragmente konic. Morda so tudi ti koščki nastali z razpadom ene ali nekaj konic. Koščenih konic iz jame Istállóskő je le okrog 75. Toliko o številkah. Zadošča pa že primerjava ilustracij: za Potočko zijalko table 6-22 (S. Brodar, M. Brodar 1983), sl. 1 (M. Brodar 1994) in *sl. 1: 2,3* v tem članku ter za jamo Istállóskő - table 34-37 (le deloma 38) in 41-42 (Vértes 1955). Pri pregledu ne sme ostati neopaženo, da so na tabli 35 iste koščene konice, ki so že na tabli 34. Najbolje se prepričamo, da se zbirka koščenih konic iz jame Istállóskő sploh ne more meriti s Potočko zijalko, če si ogledamo obe zbirki v Celju in Budimpešti.

Jama Istállóskő seveda je pomembna postaja in z njenimi koščenimi konicami ter z medsebojnim odnosom obeh postaj se bo treba še ukvarjati. Za Potočko zijalko smo že ugotovili (M. Brodar 1985), kako tipološko enotne so njene konice. Omenjeni pregled zbirke iz Istállóskő je dal močan vtis, da je tudi ta zbirka oblikovno enotna, kar pa mora potrditi natančna študija. Neglede na to, v kolikšni meri bo ta enotnost v Istállóskő potrjena, že zdaj lahko trdimo, da gre za dva različna tipa. Če konice tipološko primerjamo, lahko izrazimo le domnevo, da so konice iz jame Istállóskő nekoliko mlajše od tistih iz Potočke zijalke.

BROADAR, M. 1985, Potočka zijalka in Mokriška jama. - *Arh. vest.* 36, 11-23.

BROADAR, M. 1994, Še ena koščena konica iz Potočke zijalke. - *Arh. vest.* 45, 7-9.

BROADAR, S. 1938, Das Paläolithikum in Jugoslawien. - *Quartär* 1, 140-172.

BROADAR, S. in M. BROADAR 1983, *Potočka zijalka, visokoalpska postaja aurignacijskih lovcev*. - Dela 1. razr. SAZU 24.

TURK, I. in F. STELE 1997, *Ob zori časov*. - Ljubljana.

VÉRTES, L. 1955, Neuere Ausgrabungen und paläolithische Funde in der Höhle von Istállóskő. - *Acta Arch. Sc. Hung.* 5, 111-131.

Kulturfunde aus dem Kontrollschnitt in der Höhle Potočka zijalka

Zusammenfassung

Seit den Grabungen in der Höhle Potočka zijalka sind schon viele Jahre vergangen. Darüber hinaus wurden alle Knochen und alle Proben der Schichten und der Holzkohle während des Krieges zerstört. Als der Paläontologe G. Rabeder die Höhlenbärenknochen von den österreichischen Fundorten erneut zu erforschen begann, wollte er in seine Untersuchungen auch die Potočka zijalka miteinbeziehen. Um zu neuen Knochen und,

wenn möglich, zu Holzkohle für die absolute Altersbestimmung zu gelangen, wurde eine gemeinsame Aktion der Universitäten Ljubljana und Wien organisiert, die von V. Pohar und G. Rabeder geleitet wurde.

Der Schnitt in einer Größe von 2 x 2 m wurde an der Ostwand der Höhle ziemlich weit vom Hauptfundort entfernt gelegt. Deswegen waren keine Kulturfunde zu erwarten. Entgegen der

Erwartungen fand man im Schnitt ein Steinartefaktfragment und zwei Knochenspitzenfragmente. Diese Gegenstände, die sich vollständig in die Kultur der Potočka zijalka fügen, stellt der Autor im vorliegenden Aufsatz vor.

Die Potočka zijalka stellt bekanntlich den Fundort mit der größten Anzahl von Knochenspitzen dar. Mit den zwei neuen

ist die Zahl wieder gestiegen. Der Autor erinnert an die vor kurzem geäußerte Behauptung, daß nach der Zahl von Knochengewerten die Höhle Istállóskő in Ungarn an erster Stelle stünde (Turk, Stele 1997, 50). Angeführt werden Zahlen und andere Angaben, die aber beweisen, daß die Höhle Istállóskő ziemlich weit hinter der Potočka zijalka zurücksteht.

Dr. Mitja Brodar
Inštitut za arheologijo
Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU
Gosposka 13
SI-1000 Ljubljana